[vi] Скажімо, в мові гуарані (сім'я тупі, Південна Америка) неможливе утворення наказового способу від стативних дієслів.

[vi] Має місце тільки в імперфективі.

[viii] З іншого боку, серед таких речень чимало тих, де предикат утворено за допомогою зв'язки, і цей факт теж може бути причиною такого розщеплення.

[ix] У 19-му столітті бацбійська мова належала (принаймні частково) до гнучкого підтипу, але зараз майже всі дифузні предикати свою дифузність утратили. Схоже, що аналогічні процеси відбулися і в чоктавській мові (мускогська сім'я, США).

[x] При цьому логічно припустити, що, оскільки пасивний відмінок, як правило, морфологічно простіший, в мови з розщепленою неперехідністю більше шансів стати ергативною, ніж акузативною.

[xi] Оскільки в Sa і Sp різні показники тільки для перших двох осіб, а спільність процесів для S і P має місце тільки для третьої, цілком можливо, що в даному разі ми маємо справу з так званим розщепленням Сільверстена: у першій і другій особах Sa поводить себе A-подібно, а в третій об'єднується разом з Sp і P.

УДК 811.111'25

Галас А.С.
(Львів, Україна)

РОЛЬ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ У ПЕРЕКЛАДІ ДРАМИ

Стаття присвячена одному із аспектів міжособистісної взаємодії, категорії ввічливості, що виявляється у спілкуванні між героями сучасних англомовних драматичних творів. На основі аналізу різних підходів до поняття ввічливості робиться спроба з'ясувати можливі перекладацькі рішення при відтворенні заданих мовленнєвих моделей.

Ключові слова: *міжособистісна взаємодія, категорія ввічливості, переклад драми, перекладацькі стратегії*

Статья посвящена одному из аспектов межличностного взаимодействия, категории вежливости, которая проявляется в общении между героями современных англоязычных драматических произведений. На основе анализа различных подходов к понятию вежливости совершается попытка предложить возможные переводческие решения при воспроизведении заданных речевых моделей.

Ключевые слова: *межличностное взаимодействие, категория вежливости, перевод драмы, переводческие стратегии*

The article discusses one of the aspects of face-to-face interaction, politeness category, which manifests itself in communication of characters in modern English drama. Based on the analysis of various approaches to the notion of politeness, an attempt is made to suggest possible translation decisions for reproducing defined speech models.

Key words: *face-to-face interaction, politeness category, drama translation, translation strategies.*

© Галас А.С., 2011

За останні десятиліття значно посилилася увага дослідників до прагматичних компонентів комунікації та їх ролі у художніх творах [1]. Зокрема, активно обговорюються аспекти міжособистісної взаємодії (Р.Лакофф, П.Грайс, Д.Ліч, Е.Гофман, П.Браун та С.Левінсон, Р.Асіс, А.Вежбіцкая, І.Фролова, К.Охрімович, С.Куранова, І.Грігоренко, Л.Гнатюк та ін.) та їх вплив на перекладацькі рішення та стратегії (Дж. Хауз, Л.Хікі, В.Хатім, А.Круглов, І.Мейсон, М.Стюарт, Д.Зітаві, В.Карабан, В.Комісаров тощо). Окремі жанри художньої літератури, як наприклад, драматургія, головно залишаються поза увагою перекладознавців, хоча і є невичерпним джерелом комунікативних елементів та моделей. Певні розвідки зосереджуються на міжособистісній взаємодії дійових осіб (П.Тан, Н.Бенісон, Р.Браун, А.Джілман, Д.Іонеску, І.Морозова, Н.Борисенко, С.Топачевський тощо), однак спроби перекладознавчого аналізу є непослідовними та неповними. Метою цієї статті є дослідження ролі одного із аспектів міжособистісної взаємодії ("face-to-face interaction" Е.Гофмана та "interpersonal rhetoric" Дж.Ліча), а саме категорії ввічливості, у моделюванні можливих стратегій перекладу драматичних творів. Матеріалом розвідки слугують тексти сучасної британської та американської драматургії та їх українські та російські переклади.

Драма вирізняється з-поміж інших жанрів художньої літератури спорідненістю із живою повсякденною комунікацією. Завдяки своїй перформативній природі [2], драматичні тексти забезпечують «прекрасне джерело для тлумачення основних моделей щоденних розмов» [3: 130]. Хоча драматичний діалог не може бути цілком відповідним нехудожньому живому мовленню, у ньому кристалізуються розмовні принципи, що стають іллокутивно чистішими [4: 51]. Таким чином, принципи міжособистісної взаємодії, зокрема і категорію ввічливості, можна з успіхом застосовувати до аналізу драматичного діалогу.

У сучасних дослідженнях категорія ввічливості часто виділяється в окрему проблему, що широко обговорюється у багатьох гуманітарних науках. Ввічливість розглядається як соціальна проблема; набір мовленнєвих максим, правил (П.Грайс, Дж. Ліч); «збереження обличчя» (Е.Гофман, П.Браун та С.Левінсон); такт (Р.Дженні, Х.Арндт); оцінка статусу людини (В.Карасик) тощо. Спеціалісти також цікавляться міжкультурними аспектами ввічливості, адже мовленнєві засоби вираження категорії ввічливості багато у чому залежать від соціального та культурного оточення мовця [5: 195]. Дослідники розрізняють універсальні та культурно-залежні норми ввічливості [6], що визначають перекладацькі стратегії. Вербально та невербально виражені універсальні норми зазвичай не створюють перекладачеві неподолані перешкоди, тоді як культурно-залежні одиниці вимагають уважнішого ставлення. Однак, вважається, що хоча мовне вираження ввічливості значно відрізняється, в його основі лежать певні узагальнені моделі. З погляду перекладу це означає, що динаміку ввічливості можна транспонувати із однієї культури в іншу через певні мовленнєві модифікації на рівні тексту [7]. У практичній перекладацькій роботі можуть широко застосовуватися контрастивні та порівняльні роботи з питань ввічливості, що охоплюють такі аспекти, як терпимість суспільства до світських бесід, рутинних мовленнєвих формул, використання формальних та неформальних займенників звертання, вербалізоване вираження пошани, тощо [8: 1]. Деякі дослідження [9] можуть слугувати певним дороговказом для перекладача драми та дозволять уникнути калькованих та неприродних мовленнєвих формул.

Розглянемо, яким чином теорію ввічливості можна застосувати до перекладознавчого аналізу та напрацювання можливих перекладацьких стратегій. Наприклад, погляд на ввічливість як мовленнєві максими пропонує правила для співрозмовників у процесі спілкування. Максими значно відрізняється від граматичних правил, адже, якщо порушення правил граматики свідчать про незнання мови, то порушення мовленнєвих максим може сприйматися як сигнал про певні наміри мовця [9]. Принцип Ввічливості, що є одним із принципів міжособистісної риторики (запропонованою П.Грайсом та розвиненою Дж.Лічем), закликає до дотримання Максим Такту, Щедрості, Схвалення, Скромності тощо.

Вербалізовані максими Принципу Ввічливості функціонують на різних рівнях. Звичайні та, на перший погляд, прості форми звертання, що становлять Максиму Такту, можуть виявитися дещо складнішими при детальному вивченні. Наприклад, п'єса В.Ґібсона «Гойдалка на двох» ("Two for the Seesaw") розпочинається телефонною розмовою двох незнайомих людей. Очевидно, при звертанні англійський займенник *you* у цьому випадку варто перекласти українським *ви*. У наступних сценах, коли герої стають близькими один одному, *ти* стає єдиним можливим варіантом перекладу. У цьому випадку перехід від *ви* до *ти* визначається структурою п'єси, і є досить очевидним. Набагато складнішою для перекладачів виявилася ситуація у п'єсі Г.Пінтера «Повернення додому» ("The Homecoming"). Розвиток подій, а радше розвиток вербальних баталій між героями п'єси, підказує, що ставлення головних героїв один до одного поступово змінюється. У перших сценах усі чоловіки шанобливо звертаються до єдиної жінки у драмі – Рут, але згодом її сприйняття змінюється, що відбивається на вербальній поведінці героїв. У російському перекладі В.Денисова трансформація відбувається, окрім іншого, за допомогою зміни множини ввічливості – *ви*, на контекстуально досить зневажливе *ти*. Перехід прагматично виправданий та сприймається цілком природно, хоча, очевидно, межі змін визначив сам перекладач на основі власних міркувань. В українському перекладі М.Якубяка зміна не відбувається: до останнього акту усі чоловіки звертаються до Рут на *ви,* що створює певний іронічний ефект на фоні досить принизливого тону та пейоративних лексичних елементів. Перекладний текст не відповідає прагматиці оригіналу та певним чином спотворює його функціональне призначення. Очевидно, в оригіналі займенник '*you*' не має жодного додаткового навантаження, тоді як в українському перекладі він виконує ряд додаткових функцій та втручається у сприйняття глядачами розвитку стосунків між героями. Хоча схожих прикладів можна навести безліч, важко визначити яким саме чином необхідно розв'язати питання ввічливого звертання. Ситуативний аналіз засобів реалізації категорії ввічливості у кожному окремому випадку може значно полегшити вибір перекладача. Керуватися варто не вузьким контекстом, таким як діалогічна єдність чи висловлювання, а розумінням місця героїв у п'єсі загалом. У даному випадку йдеться не про абсолютну шкалу ввічливості (за Дж.Лічем), коли ступінь ввічливості базується виключно на семантиці, а радше про відносну шкалу ввічливості, що виявляться на рівні прагматики та співвідноситься із ситуацією спілкування та нормами певної групи.

В окремих випадках сцени в драматичних творах повністю або частково вибудовуються на порушенні Принципу Ввічливості:

RUTH: I'm sorry I wasn't here to greet you Mr…. Gurthrie. I had to go into Jeddu to pick up some things.

GURTHRIE: The boy said it was okay to wait in the garden. Is that all right?
RUTH: Of course.

RUTH: By the way, we don't call them boy any more. The idea is, if we don't call them boy they won't chop us with their machetes. (Brief smile). Small point.
(GURTHRIE holds his arm out, palm on the ground).
GURTHRIE: Boy about this high, fair hair, your mouth, knows about cameras, has a Kodak himself; said I could wait in the garden.
(RUTH acknowledges her mistake, but GURTHRIE pushes it.)
His name's Alastair.
(He has pushed it too far and she snaps at him.)
RUTH: I know his bloody name.
GURTHRIE: (Olive branch) The one I use mainly is a motorized F2 Nikon. [попередньо Рут запитувала "What kind of camera do you use?] *(Sips tea.) Lovely.*
(T.Stoppard "Day and Night")

РУТ: Жаль, что я не могла встретить вас дома, мистер… э-э… Гатри. Мне нужно было съездить в Джедду за кое-какими вещами.
ГАТРИ. Ваш паренек разрешил мне подождать в саду. Что-то не так?
РУТ. Нет, все так.

РУТ. Да, кстати: здесь больше не принято называть слуг «паренек». Может быть, если мы не будем называть их так, они, в свою очередь, не изрубят нас на куски своими мачете. (Ухмыляется?) Обратите внимание на эту мелочь.
ГАТРИ. Я имел в виду белого паренька вот такого примерно роста, у него светлые волосы, улыбка похожа на вашу, он разбирается в фотографии, и у него есть старый «Кодак». Он-то и разрешил мне подождать в саду.
РУТ уже поняла свою ошибку, но ГАТРИ продолжает.
Его зовут Алистер.
ГАТРИ явно перегнул палку. РУТ взрывается.
РУТ. Я знаю, черт побери, как его зовут.
ГАТРИ (предлагая оливковую ветвь мира). Я обычно пользуюсь «Никоном» с электрическим приводом модели Ф-2. (Отпивает из чашки) Отличный чай!
(Т.Стоппад «День и ночь» Пер.И.Кормильцева)

Аналіз уривку може багато розповісти про головних героїв. Глядачі можуть прийти до висновку, що Рут схильна до різноманітних провокацій, оскільки саме вона поклала початок низці неввічливих мовленнєвих актів. Цей фрагмент представляє ряд максим Принципу Ввічливості: деякі з них дотримані, інші порушені. Перекладачеві здебільшого вдалося досягти рівноцінної функціональності Максими Скромності та Погодження, а також випадків їх порушення. Непряме висловлювання Рут (*we don't call*) замість наказового способу (*don't call*) відтворено функціонально подібною конструкцією (*здесь больше не принято называть*), хоча подальша прихована критика *(small point)* у перекладі перетворилася на наказовий спосіб *(обратите внимание на эту мелочь),* нівелюючи

підкреслену ввічливість. У спробі повернути Рут позитивне обличчя Гатрі каже: *The boy said it was okay to wait in the garden. Is that all right?* Фактично, він не запитує у неї дозволу, а визнає владу Рут у цьому будинку. У перекладі *(Что-то не так?)* видається, що він переживає, чи часом не потурбував Рут, ніби вона виражає незадоволення. Принцип Ввічливості, мабуть, краще би спрацював у перекладі *Вы не против?* У випадку іменника *boy*, перекладач зробив вибір на користь слова *«паренёк».* Своєю неоднозначністю (*a male child* та *a Black or native male servant of any age*), слово *boy* змушує Рут зробити неправильні висновки. Замість того, аби вибачитися перед нею, Гатрі продовжує розмову про Алістера, порушуючи Максиму Манери та Кількості (Принципу Кооперації). Напруження, однак, не таке очевидне у перекладі, оскільки слово *«паренёк»* втратило прагматичну силу. Не зовсім зрозуміло, чому людина повинна образитися, якщо її так назвали. Інші варіанти перекладу, як наприклад слово «бой» на позначення чоловіка-слуги, що широко застосовувалося у перекладній літературі, цілковито знищить суть конфлікту ввічливості.

Поняття ввічливості як «збереження обличчя» (П.Браун та Л.Левінсон) дозволяють детальніше проаналізувати міжособистісну взаємодію героїв та підняти перекладознавчий аналіз на вищий щабель. «Обличчя» розглядається як універсальне поняття, своєрідний соціальний імідж, у збереженні якого зацікавлений кожен член суспільства [10: 61]. Стереотипи соціального життя відображаються у драматичних творах з певним перебільшенням, а власне системи комунікативних стратегій «негативного» (бажання діяти вільно, без обмежень) та «позитивного обличчя» (бажання отримати схвалення, позитивну оцінку) використовуються драматургами для створення образів та вибудовування сюжетної лінії. Оскільки, прагнення до «збереження обличчя» не є метою комунікації, а умовою нормального перебігу спілкування [11: 16], аналіз перекладачем тексту з погляду теорії ввічливості може стати надійним орієнтиром у відтворенні образів у перекладному тексті. Варто також пам'ятати, що для англомовної культури пріоритетом є негативна ввічливість, тоді як для української на перший план виходить позитивна ввічливість. Таке сприйняття ввічливості знаходить вираження на рівні мовлення. Наприклад, однією із вимог негативної ввічливості в англійській мові є використання непрямих запитань/прохань у більшості комунікативних ситуацій. Також пропонується надавати співрозмовнику право вибору та мінімізації припущення щодо бажання адресата здійснити дію [10: 129-208]. Хоча для української та російської мов характерні прямі запитання, часто можемо спостерігати, як перекладачі калькують англомовні структури, замість того аби підібрати функціональний відповідник у рідній мові:

Telegraph Boy: Do you happen to have an old needle you could spare? (T.Wilder "The Skin of Our Teeth") – Хлопчик Поштар: Чи немає у вас часом старої зайвої голки? (Т.Вайлдер «..шкірою наших зубів» Пер. В.Мицька та Ю.-А.Франко).

Mrs. Antrobus: You were the new wife, weren't you? (T.Wilder "The Skin of Our Teeth") – Місіс Антробус: Ти ж була новою дружиною, чи не так? (Т.Вайлдер «..шкірою наших зубів» Пер. В.Мицька та Ю.-А.Франко).

Eddie: I'm here now aren't I?... I mean if I stopped trying to impress you, that'd mean it was all over, wouldn't it? .. You are trying to impress me, too, aren't you? ...No? You orphans are supposed to steal a lot aren't ya'? (S.Shepard "Fool for Love" – Едді: Але ж я тут зараз, чи

не так?.. Я кажу, що якби я лишив намагання справити на тебе враження, то це означало б, що все скінчилося, чи не так? …Ти також хочеш вразити мене чимось. Ні? … Ні? Розумію. Сиротинці часом багато крадуть, чи не так? (С.Шепард «Божевільні від кохання». Пер. для театру «Воскресіння»)

У деяких випадках, однак, англійські конструкції ввічливості варто відтворювати у перекладі без нейтралізації. Наприклад, у п'єсі Т.Стоппарда «Розенкранц і Ґільденстерн мертві» такі конструкції використовується драматургом, аби підкреслити постійне сум'яття, сумніви та невпевненість у собі головних героїв. Як бачимо, нейтралізований переклад, який би був цілком прийнятним у інших комунікативних ситуаціях, дещо втрачає своє призначення:

Ros: Nevertheless, I suppose one might say that this was a chance… One might well … accost him. (T.Stoppard "Guildenstern and Rosencrantz are Dead") – Роз: У кожному разі, можна сказати, що ми скористалися з нагоди побачити … Можна … Заговорити першими … (Т.Стоппард «Розенкранц і Ґільденстерн мертві». Пер. М.Стріхи).

П'єса Е.Олбі «Хто боїться Вірджинії Вульф» ("Who is Afraid of Virginia Woolf") повністю побудована на загрозах позитивному/негативному обличчю, що попеременно лунають з вуст головних дійових осіб – Марти та Джорджа. Вербалізовані образи та напади змінюються нещирими проявами приязності та ніжності. Загрози позитивному обличчю Джоржа, що висловлює Марта, складаються переважно із лайливих та образливих слів, тоді як звертання Джорджа до Марти часто бувають прихильні та привітні, особливо у присутності гостей. Хоча традиційно приємні слова та звертання не становлять загрози позитивному обличчю співрозмовника, їх контекстуальне іронічне вживання не менш загрозливе, ніж пейоративна лексика. Загальний аналіз українського перекладу Я.Стельмаха виявив певні відмінності від зазначених тенденцій. У багатьох випадках лексичні відповідники перекладача були не такими грубими та образливими, як в оригіналі (*simp – тюхтій*, *prick – скотина, floozie – повія, bastard – негідник,* тощо). На фоні цієї картини не зовсім зрозумілим видається коментар-виправдання Джорджа: «Martha is a devil with language; she really is. – Марта страшенно любить лаятись, це щось неймовірне». У цілому спостерігається часткова нейтралізація виразності мовлення дійових осіб. Мабуть, цю тенденцію можна пояснити тим, що класичний український театр не зовсім прихильно ставиться до грубості на сцені, яка притаманна тексту цієї та інших сучасних англомовних п'єс. Ввічливість у даному випадку спрацьовує на рівні перекладач-глядач, адже характер міжособистісної взаємодії героїв не становить жодних перешкод для функціонально рівноцінного відтворення. На основі соціальних та культурних норм мови перекладу перекладач встановлює ступень ввічливості, що є прийнятним, на його думку, для представлення аудиторії. Оскільки драматичний текст проходить довгий шлях від автора до глядача, зміни у ступені ввічливості можуть відбуватися на будь-якій стадії. Наприклад, порівняння друкованого перекладу та власне постановки п'єси С.Шепарда «Божевільні від кохання» у Львівському театрі «Воскресіння» виявило значну кількість поправок у тексті, внесеним режисером. Більшість з них стосувалися власне дотримання норм ввічливості на рівні режисер/актори – глядач, що цілком відповідає одній із стратегій ввічливості (П.Браун та С.Левінсон) стосовно використання мовлення групи спілкування.

Наведені приклади, які складають невелику частину загальної вибірки, демонструють, що теоретичні засади сучасної прагма- та комунікативної лінгвістики можна вдало застосовувати для перекладознавчого аналізу драматичних творів. Для окреслення можливих перекладацьких стратегій надзвичайно корисними видаються контрастивні дослідження із категорії ввічливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карповская Н. В. К вопросу о роли прагматического потенциала языковых единиц в процессе перевода. / Н. В. Капровская // Вестник Московского университета. - Серия 9. Филология - № 2 – М., 2010. - С. 61-69.
2. Ionescu D. A Pragmatic Approach to Pinteresque Drama [Electronic Resource] / D.Ionescu - Abstract of Doctoral Thesis, 2010. – Режим доступу: http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumate/2010/filologie/ionescu_diana_viorela_en.pdf
3. Simpson P. Language through Literature. An Introduction / P.Simpson. - London and New York, Routledge, 1997 – 224 p.
4. Tan P. Stylistics of Drama: with Special Focus on Stoppard's 'Travesties' / P.Tan. - NUS Press, 1993 – 248 p.
5. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница, «Нова Кныга», 2009 – 271 с.
6. House J. Politeness and Translation / J. House // The Pragmatics of Translation. Edited by Leo Hickey. - Multilingual Matters, 1998. - P. 54-71.
7. Hatim B. Politeness in Screen Translating. / B. Hatim, I. Mason // Translation Studies Reader edited by L.Venuti – Routledge, 2004. – P. 430-445
8. Hickney L. Politeness in Europe / L.Hickney - Multilingual Matters, 2005. – 334 p.
9. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации / Т. В. Ларина. – Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 516 с.
10. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson – Cambridge : CUP, 1987. – 345 p.
11. Карасик В. И. Язык социального статуса. / В. И. Карасик – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.